

Tysk medisin sett fra KZ Buchenwald

Tysk medisin var verdensledende på 1800-tallet og i begynnelsen av 1900-tallet og preget også norsk medisin. Under den annen verdenskrig medvirket tyske leger til masse mord og utførte grusomme medisinske eksperimenter. Fallet for tysk medisin var dramatisk, dypt og tragisk.

Oppgitte interessekonflikter: Ingen

Elling Kvamme

ekvamme@ulrik.uio.no
Søndreveien 4j
0378 Oslo

Tysk medisin var på verdenstoppen helt frem til den annen verdenskrig. Det var til Tyskland og Østerrike norske leger og forskere reiste for å videreutdanne seg og for å bli oppdatert faglig. Da jeg begynte å studere medisin ved Det Kgl. Frederiks Universitet i Oslo i 1938, var alle lærebøkene, med få unntak, på tysk. Eldre leger vil huske det anatomiske plansjeverket *Spalteholz* og det store læreverket *Lehrbuch der Inneren Medizin* i to bind, med 17 forfattere (1), spøkefullt kalt «Das Mennerbuch». En lærebok i farmakologi av den norske professoren E. Poulsson, *Lehrbuch der Pharmakologie* (2), var skrevet på tysk og antakelig også brukt ved tyske universiteter. Min far, som var distriktslege i Hafslo, senere i Luster i Sogn, hadde stor glede av F. Lejars *Dringliche Operationen* (3), en håndbok i kirurgi som i stor grad var basert på forfatterens erfaringer fra den tysk-franske krigen i 1870–71. På grunn av dårlige kommunikasjoner måtte distriktslegene den gang utføre mange operasjoner som øyeblikkelig hjelp, inngrep som i dag bare utføres på sykehus.

Tysk forskning var på denne tiden verdensledende, både innen medisin og andre fag. Våre lærere og vi selv hadde stor respekt for tyske forskere. Flere store navn kan nevnes. Rudolf Virchow betraktes som grunnleggeren av moderne patologi. Til-

svarende var Robert Koch, sammen med franskmannen Louis Pasteur, grunnleggeren av moderne bakteriologi. Emil von Behring påviste danning av antitoksin mot tetanus og difteri og sto bak det første kjemoterapeutikum mot syfilis sammen med Paul Ehrlich. I 1935 fremstilte Gerhard Domagk sulfanilamid, som kunne helbrede streptokokksepsis. Både Koch, von Behring, Ehrlich og Domagk fikk nobelprisen i medisin.

Jeg nevner dette for å få frem hvor stor fallhøyden for tysk medisin og kultur var i forhold til utviklingen etter Adolfs Hitlers maktovertakelse i 1933 og senere under den annen verdenskrig. Nasjonalsosialistene hadde allerede i 1920-årene fått en viss tilslutning ved tyske universiteter, og etter 1933 ble all tysk forskning tilpasset regimets behov (4). Jødiske professorer og de som var kritiske til de nye maktøverne, ble avsatt. Denne utviklingen banet veien for eutanasi av sinnslidende og psykisk og fysisk utviklingshemmede – under ledelse av universitetsutdannede leger – og for grovt uetisk legevirksomhet i konsentrasjonsleirene på tysk og okkupert område.

Medisinske eksperimenter i konsentrasjonsleirene

De fleste og verste eksperimentene på mennesker ble utført i konsentrasjonsleirene Auschwitz, Natzweiler, Dachau, Buchenwald, Sachsenhausen og Ravensbrück. Dette er beskrevet og dokumentert i utallige bøker. I Buchenwald, nær byen Weimar, der både Schiller og Goethe virket – en høyborg i tysk kultur – var det mange norske fanger. Noen av disse var studenter, bl.a. undertegnede, som var blitt arrestert i forbindelse med stengingen av universitetet i november 1943 (5–7). Vi ble til å begynne med behandlet som vanlige fanger, og forholdene var ikke gode. Noen døde av sykdom og utmattelse. Etter en tid fikk vi bedre mat og tillatelse til å motta Røde Kors-pakker. Vi ble plassert i en egen brakke, omgitt av piggråd, med forbud mot å ha kontakt med fangene utenfor, et forbud vi greide å omgå. Vi hadde således omgang med fanger av alle kategorier og fikk høre om hva som skjedde i resten av leiren.

Like ved siden av brakken vår lå Experimentalbau, eksperimentbygningen, som var blitt reist av SS i 1942 for at man der skulle drive forskning, spesielt om flekktufus. En gruppe leger utenfor leiren var involvert i medisinske eksperimenter der, bl.a. lederen for det prestisjetunge Robert Koch-

instituttet i Berlin, professor Martin Gildmeister.

Jeg tilhørte ikke ledersjiktet i gruppen min og hadde ingen direkte kontakt med fangene i Experimentalbau. Men øyne og ører hadde vi alle, og vi forsto hva som foregikk. Jeg registrerte at fangene i Experimentalbau, i motsetning til andre fanger, fikk tilstrekkelig mat og ikke var avmagret. Jeg hørte historier og ble, som de andre norske studentene, holdt underrettet av vår tyske brakkesjef, selv fange, og av vår leder, tannlegestudenten Arnljot Gaare. Derfor var det ingen overraskelse for meg da nazistenes medisinske eksperimenter i konsentrasjonsleirene ble kjent og grundig dokumentert etter krigen. Men omfanget, detaljene og graden av grusomhet overgikk det jeg hadde forestilt meg.

I Experimentalbau ble blod fra flekktufuspasienter injisert intravenøst i fanger. Forskjellige medikamenter, fremstilt av I.G. Farbenindustrie, bl.a. metylenblått, ble så injisert for å undersøke mulig effekt på sykdommen. En variant var å tilsette flekktufusbakterieløsning i potetsalat til to grupper fanger, hvor bare den ene gruppen fikk det medikamentet som skulle utprøves. Disse forsøkene var til dels meget smertefulle. 90 % av fangene døde, og de som overlevde, fikk alvorlige komplikasjoner, bl.a. hjertesykdom, hukommelsessvikt og lammelser. Det ble også gjort forsøk med gulfeber, kopper, difteri, tyfus og paratyfus, giftgass, andre giftstoffer og fosforkautsjuk med fanger som forsøksobjekter. En tysk lege hadde konstruert et spesielt apparat for å dissekere ut stykker av leveren på levende mennesker. Det ble brukt på polske fanger (8). Alle døde.

I konsentrasjonsleiren Natzweiler ble det gjort mange eksperimenter med flekktufus og gulfeber (9). Professor Eugen Hagen, som var aktiv i leiren, skal ha beklaget seg over at bare 12 av 100 fanger var i en slik tilstand at man kunne gjøre forsøk med dem. I Dachau gjorde professor Klaus Schilling forsøk der malarieinfisert blod ble injisert i fanger for å finne effekten av diverse medikamenter. Det ble også fremkalt kunstige flegmoner og utført høyde-, trykk- og nedkjølingsforsøk, bl.a. ble fanger anbrakt i isvann i opptil tre timer. Slike forsøk ble også utført i Auschwitz – med svært høy dødelighet (8, 9).

Både i Auschwitz og i kvinneleiren Ravensbrück ble det gjort steriliseringsforsøk med kirurgi, røntgenstråling og

I Buchenwald utførte nazistene medisinske eksperimenter på levende fanger. Illustrasjonsfoto © Ira Nowinski/Corbis/SCANPIX

diverse medikamenter. Hensikten var å finne ut hvordan millioner av mennesker kunne steriliseres på kortest mulig tid. Forsøkspersonene ble da også sterile og fikk andre varige skader. I Ravensbrück ble det gjennomført forsøk som skulle vise effekten av sulfonamider (8–10). Kvinnene fikk injisert, som oftest i låret, løsninger med mikrober som forårsaker sepsis, gassgangren og tetanus. Hos noen fanger ble det lagt glasskår og trefliser inn i såret. Snittet, som kunne gå helt inn til beinet, ble da raskt infisert. Muskelbiopsier fra leggen skulle vise hvordan vevet gradvis fornyet seg under en gipsbandasje. De fleste ofrene døde under fryktelige smerter. Hos noen polske kvinner ble et friskt bein, en arm eller et skulderblad operert bort og videre-sendt for å bli transplantert på pasienter. Kvinnene ble etterpå drept med injeksjon.

I Auschwitz ble arbeidsføre jøders kjønnsorganer røntgenbestrålt. Etterpå måtte de gå tilbake til arbeidet. Noen uker senere ble de kastret slik at testiklene kunne bli undersøkt (9).

Josef Mengele

Josef Mengele er kanskje den mest beryktede av alle legene i de tyske konsentrasjonsleirene. Han var sjeflege i Auschwitz og ansvarlig for utvelgelsen av fanger som skulle gasses i hjel.

Legen og rettsmedisineren Miklos

Nyiszli, rumensk jøde og fange i leiren, har skrevet bok om sin rolle som dr. Mengeles assistent (11). Mengele foretok blodtransfusjoner, spinalpunksjoner og en rekke smertefulle eksperimenter på fangene. Han var særlig interessert i tvillinger og dverger. Obduksjonen av to tvillinger som døde samtidig, noe Nyiszli syntes var merkelig, viste at de var blitt drept med kloroform injisert direkte inn i hjertet. Dette kunne ikke Nyiszli oppgi som offisiell dødsårsak, derfor skrev han tyfoidføber i dødsattesten. Mengele fikk også skutt en rekke fanger som han syntes var «interessante» for å undersøke deres organer, og gravide kvinner ble plukket ut for å inngå i hans eksperimenter (11). Han tenkte seg at skjeletter og andre organer, særlig fra tvillinger, dverger og krøplinger, skulle stilles ut i et museum i Berlin med presis informasjon om navn, alder osv. Skjeletter og andre organer ble derfor sendt til Institut für Rassenbiologische und Antropologische Forschung i Berlin, den gang et svært kjent forskningsinstitutt.

Epilog

Under nazitiden var det et stort antall konsentrasjonsleire i Tyskland og i landene som var okkupert av tyske styrker. Leger spilte en sentral rolle i utvelgelsen av hvilke fanger som skulle dø og hvilke som skulle få leve, og gjennomførte barbariske eks-

perimenter av tvilsom medisinsk verdi. For oss er det vanskelig å forstå at tyske leger med høy akademisk utdanning, oppvokst i et kulturland, kunne være med på slik virksomhet.

Artikkelen er basert på et foredrag i Universitetets Aula 30.11. 2007 ved lanseringen av boken «Universitetet i kamp 1940–1945» (4). Kvamme var fange i Buchenwald 1943–45 og er leder av Den norske Buchenwaldforening.

Litteratur

1. Assmann H, Beckmann K, Bergmann G et al. Lehrbuch der Inneren Medizin. Vol 1, 2. Berlin: Springer Verlag, 1942.
2. Poulsson E. Lehrbuch der Pharmakologie. Leipzig: Hirtzel, 1940.
3. Lejars F. Dringliche Operationen. Bd. 1, 2. Jena: Verlag von Gustav Fischer, 1914.
4. Fure JS. Universitetet i kamp 1940–1945. Oslo: Vidarforlaget, 2007.
5. Kvamme E. Norske studenter i tysk fangenskap. Tidsskr Nor Lægeforen 2005; 125: 3503–4.
6. Kvamme E. Tilbake i Buchenwald. Tidsskr Nor Lægeforen 2005; 125: 3445.
7. Leren P. Norsk student i tysk fangenskap. Tidsskr Nor Lægeforen 2006; 126: 1097–9.
8. Hackett DA. The Buchenwald report. Oxford: Westview Press, 1945.
9. Kogon E. SS-staten. Oslo: Gyldendal, 1981.
10. Børsum L. Fange i Ravensbrück. Oslo: Gyldendal, 1947.
11. Nyiszli M. I was doctor Mengele's assistant. Oswiecim: Auschwitz-Birkenau Museum, 2001.

Manuskriptet ble mottatt 11.12. 2007 og godkjent 5.2. 2008. Medisinsk redaktør Petter Gjersvik.